

ЯЗЫКИ И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

С.В. АГАРОДНИКАВА

АСАБЛІВАСЦІ НОВАГА БЕЛАРУСКАГА ПРАВАПІСУ

Мова народа — гэта яго мысленне, гісторыя, побыт і праца, гэта велічны дойдзід усёй культуры, усёй цывілізацыі чалавецтва. Яна ж з'яўляецца і найбольш універсальным сродкам перадачы і захавання інфармацыі. На працягу ўсяго гістарычнага развіцця мова змяняецца і ўдасканальваецца.

Сучасная беларуская літаратурная мова сфарміравалася ў XIX — пачатку XX ст. на базе жывой народнай мовы, у прыватнасці сярэднебеларускіх гаворак, з якіх узяла іх найбольш тыповыя асаблівасці. У гэты ж час пачалі складвацца і яе арфаграфічныя нормы. Узгадаем, што больш за 100 гадоў таму, дакладней кажучы, у 1905 г., афіцыйна была знята забарона на ўжыванне беларускай мовы. Выйшла з падполля кнігадрукаванне, пачалі выдавацца па-беларуску газеты. Узнікла пільная патрэба ў граматыцы, якая б зафіксавала асноўныя асаблівасці функцыянавання мовы. І такія граматыкі з'явіліся. Найбольш ужыткавай, папулярнай, масавай стала граматыка, напісаная Браніславам Тарашкевічам. Менавіта яна адыграла важную ролю ў стаўленні беларускай літаратурнай мовы, таму што дала магчымасць стабілізаваць моўныя нормы. Гэтым Браніслаў Тарашкевіч унёс сваё імя ў гісторыю.

Вялікая роля ў выпрацоўцы ўнармаванага пісьма належыла беларускім пісьменнікам, у прыватнасці В. Дуніну-Марцінкевічу, Ф. Багушэвічу, а ў пачатку XX ст. — Я. Купалу і Я. Коласу. Адлюстроўваючы ў сваіх творах прагрэсіўныя кірункі развіцця агульнанацыянальнай мовы, яны закладвалі трывалую аснову ўнармаванай пісьмовай мове.

За апошнія дзесяцігоддзі беларуская літаратурная мова ўзбагацілася новай тэрміналагічнай лексикай, развіталіся і ўдасканальваліся функцыянальныя стылі, замацоўваліся моўныя нормы.

У цяперашні час для выяўлення тэндэнцый далейшага развіцця і ўдасканалення беларускай літаратурнай мовы істотнае значэнне мае закон Рэспублікі Беларусь «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі», прыняты Палатай прадстаўнікоў і зацверджаны Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь А. Лукашэнкам 23 ліпеня 2008 г. Закон ўступіў ў сілу з першага верасня 2010 г.

Зафіксаваныя ў вышэйназваным законе змены даўно патрабавалі афіцыйнага прызнання. У 90-я гг. мінулага стагоддзя ў нашу мову пранікла шмат іншамоўных слоў, асабліва англійскіх, ужыванне якіх у беларускай мове патрабавала ўдакладнення з пункту гледжання арфаграфічных прынцыпаў. Афіцыйнае прызнанне гэтай праблемы адбылося ў 1992 г., калі Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук правёў канферэнцыю, прысвечаную беларускаму правапісу. Дыскусія перакінулася ў прэсу. Адгукнуліся амаль усе беларуска-

---

Святлана Васільеўна АГАРОДНИКАВА, ст. выкладчык кафедры рускай і беларускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

моўныя кафедры. Уносіліся прапановы, заўвагі. У 1993 г. пастановай урада «Аб удакладненні правапісу беларускай літаратурнай мовы» была створана спецыяльная дзяржаўная камісія. Яна разгледзела агульныя праблемы і прызнала, што існуючыя правілы ў асноўным забяспечваюць функцыянаванне пісьмовай мовы і кардынальных змен не патрабуюць. Захаваць аснову і адрэагаваць на новыя з'явы ў мове — гэтыя патрабаванні і былі пакладзены ў аснову даручэння, якое было дадзена Акадэміі навук і Міністэрству адукацыі: падрыхтаваць новую рэдакцыю правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі.

Новая рэдакцыя правілаў беларускай мовы сістэматызавала сучасную практыку ўжывання мовы, зменшыла колькасць выключэнняў у параўнанні з нормамі 1959 г. Гэта пераканальна даказвае параўнальны аналіз некаторых правілаў беларускай арфаграфіі.

Перадача акання на пісьме

У беларускай мове аканне (недысімілятыўнае) фіксуецца на пісьме, літара **о** пішацца толькі пад націскам. Паводле новай рэдакцыі «Правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» гэта правіла аднаўляецца і для слоў іншамоўнага паходжання. Трэба пісаць: **Антарыя, сальфеджыя, Мантэвідэа, Кастэлія, Більбаа і г.д.**

Ненаціскныя фіналі **-эль, -эр** перадаюцца як **-аль, -ар**: **шніцаль, фор-таль, лідар, камп'ютар, альма-матар** і г.д., у адрозненне ад сучаснага правапісу, у якім яны ў ненаціскным становішчы перадаюцца нязменна. Нязменным застаўся толькі правапіс фіналяў **-эль, -эр** ва ўласных імёнах іншамоўнага паходжання: **Ландэр, Юпітэр**.

Неабходна адзначыць: словы, што заканчваліся спалучэннем зычны + + галосны, даўно падпарадкаваны агульнаму правілу: **бельканта, брута, нета, ламента**. Такім чынам, рэалізуецца асноўнае беларускае правіла — літара **о** ў простых словах пішацца толькі пад націскам.

Правілі літар **а, о, э** ў складаных словах

Згодна з новымі правіламі, у складаных словах лічэбнік **сто** заўсёды мае форму **ста**: **стагалосы, стапрацэнтны, статысячны, стакрат**.

Перадача якання на пісьме

Галосныя **е, ё** у першым складзе перад націскам абазначаюцца літарай **я**. Гэта было адлюстравана і ў старым правіле беларускай арфаграфіі. Зараз лічэбнікі **дзявяты, дзясяты, сямнаццаць, васьмнаццаць** будуць пісацца з літарай **я**.

Правілі **е, ё, я** у складаных словах

У існуючым правапісе недакладна акрэслена напісанне літар **е, я** ў першай частцы складаных слоў. Паводле новай рэдакцыі беларускай арфаграфіі, у першай частцы складанага слова літара **е** захоўваецца незалежна ад таго, на якім складзе націск у другой частцы: **сенакасілка, медаварня, свежамарожаны**.

Калі першай часткай складаных слоў з'яўляецца **велік/вялік**, напісанне літар **е** або **я** залежыць ад таго, які склад у другой частцы націскны: калі першы — пішацца **е**, калі другі — пішацца **я**: **велікадушны, велікамучанік; Вялікабрытанія, вялікадзяржаўны**.

Правілі некаторых спалучэнняў зычных

Спрашчэнне гістарычных груп зычных **[здж], [згн], [стн], [скн], [стл], [рдн]**, што вымаўляюцца як **[зн], [сн], [сл], [рн]**, адлюстравана і ў сучасным правапісе, аднак, зыходзячы з новых арфаграфічных нормаў, словы іншамоўнага паходжання не з'яўляюцца выключэннем. Для параўнання: **кантрасны — кантрасны, кампостны — кампосны, фарпостны — фарпосны**. Такое пісанне поўнаасцю адпавядае арфаграфічным нормам беларускай мовы: зычны **[т]** не вымаўляецца і ў запазычаных словах.

Нескладовае **ў** і складовае

Новы беларускі правапіс удакладняе напісанне **ў** нескладовага. Згодна з беларускім літаратурным вымаўленнем **ў** нескладовае пішацца пасля галосных і ў пачатку запазычаных слоў: **ва ўніверсітэце, для ўніята**. Аднак, калі **у** знаходзіцца пад націскам, у словах іншамоўнага паходжання

чаргаванне з **ў** не адбываецца: **аул, баул**. Не адбываецца чаргавання [**у**] з [**ў**] у сярэдзіне запазычаных слоў, якія заканчваюцца на **-ум, -ус** : **прэзідыум, кансіліум, радыус, соус** і вытворных ад іх.

На канцы запазычаных слоў ненаціскае **у** не скарачаецца: **фрау, Цеміртау, ток-шоу, ноу-хау**.

Нескладовае й

Адпаведна беларускаму вымаўленню спалучэнне зычнага гука **й** з галоснымі **ў** словах іншамоўнага паходжання будзе перадавацца на пісьме ётаванымі галоснымі, як і ва ўласнабеларускіх словах. Для параўнання: **Нью-Йорк — Нью-Ёрк, йагурт — ёгурт**.

Змякчальны мяккі знак

Згодна з новым правапісам мяккі знак не пішацца ў прыметніках іншамоўнага паходжання з суфісам **-ск-**, утвораных ад назоўнікаў на **-нь** : **Чань-чунь — чань-чунскі, Цянь-Шань — цянь-шанскі, Тайвань — тайванскі**.

Правапіс некаторых марфем Суфіксы

Сучасныя арфаграфічныя нормы недакладна акрэсліваюць правапіс суфіксаў **-ірава(-ырава-)** і **-ава(-ява-)** у словах іншамоўнага паходжання.

У напісанні большасці дзеясловаў паралельна ўжываюцца дзве формы: **каментаваць — каменціраваць, дэбютаваць — дэбюціраваць, базаваць — базіраваць**. Выкарыстанне дзвюх нормаў стварае пэўныя цяжкасці пры напісанні: не заўсёды магчыма прытрымлівацца выкарыстання толькі адной формы суфікса дзеяслова, што парушае ўнармаванае граматычнае адзінства. Закон «Аб правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» ўдакладняе ўжыванне суфіксаў дзеясловаў **-ірава(-ырава-)** і **-ава(-ява-)**. Пераважная большасць запазычаных дзеясловаў павінна пісацца з суфіксам **-ава(-ява-)**: **прагнаваць, баланшаваць, аналізаваць, кваліфікаваць, інфармаваць, экспартаваць, рэканструяваць** і г.д.

Ужыванне суфікса **-ірава(-ырава-)** абумоўліваецца наступным:

- калі без гэтага суфікса ўзнікае аманімія дзеясловаў з дзеясловамі з суфіксамі **-ава(-ява-)**: **буксіраваць — буксаваць, парадзіраваць — парадаваць, апаніраваць — апанаваць**;
- калі дзеяслоў без **-ір(-ыр-)** губляе сваю фармальную і семантычную акрэсленасць: **курыраваць, штудзіраваць, гарманіраваць**;
- калі дзеяслоў мае вузкатэрміналагічнае значэнне: **манціраваць, аксідзіраваць, юсціраваць**.

Правапіс вялікай і малой літар

Змяненні адбыліся ў напісанні назваў дзяржаўных органаў і іншых арганізацый, найменняў пасадаў і званняў, ветлівых зваротаў і спецыяльных абазначэнняў. Так, адпаведна новым арфаграфічным нормам з вялікай літары пішуцца ўсе словы ў найменнях вышэйшых органаў заканадаўчай, выканаўчай і судовай улады Рэспублікі Беларусь і іншых краін: **Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, Усекітайскі сход Народных прадстаўнікоў**, але: **Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь**. З вялікай літары пішуцца словы або спалучэнні слоў, якія з'яўляюцца афіцыйнымі назвамі асобы на вышэйшых дзяржаўных і рэлігійных пасадах: **Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, Прэм'ер-міністр Рэспублікі Беларусь, Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Партыяршы Экзарх усяе Беларусі, Папа Рымскі**. Аднак у неафіцыйным ужыванні словы **прэзідэнт, старшыня, кароль, імператар** пішуцца з малой літары: **візіт прэзідэнта, загад імператара**, але: **выбары Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь**.

«Новыя правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі накіраваны на захаванне нацыянальных асаблівасцей мовы», — заявіў на прэс-канферэнцыі дырэктар Інстытута мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі, доктар філалагічных навук, прафесар Аляксандр Лукашанец.

□□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□ □□□□□□□□. □□□□□□□□.
□□□□□□□□ □□□□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□□□□□. □□□□□□□□□□.